

BARBARA GRADZIUK<sup>1</sup>

## KAPITAŁ LUDZKI ELITARNYCH GOSPODARSTW ROLNICZYCH

**Abstrakt.** Kapitał ludzki będzie odgrywać podstawową i stale rosnącą rolę w społecznym i ekonomicznym rozwoju świata w XXI wieku. Jego wzbogacanie jest też niezbędnym warunkiem poprawy konkurencyjności rolnictwa oraz wzrostu przedsiębiorczości wśród mieszkańców wsi. Na poziom kapitału ludzkiego wpływają między innymi takie czynniki, jak: wykształcenie, wiedza, umiejętności, kwalifikacje, zdolności, a także motywacja i aktywność. W artykule przedstawiono wyniki badań dotyczących jakości kapitału ludzkiego elitarnych gospodarstw rolniczych. Badania zostały przeprowadzone na celowo dobranej grupie 41 gospodarstw zrzeszonych w Zamojskim Towarzystwie Rolniczym. Analiza wyników prezentowanych badań wskazuje, że jakość kapitału ludzkiego wywiera znaczący wpływ na pozycję konkurencyjną (a tym samym możliwość osiągnięcia sukcesu) gospodarstw rolniczych. Do jej poprawy przyczynia się niższy wiek oraz wyższy poziom wykształcenia rolników, a także pewne cechy psychiczne, m.in.: optymizm, samosterowność, wytrwałość i konsekwencja w realizacji podejmowanych działań.

**Słowa kluczowe:** kapitał ludzki, elitarne gospodarstwa rolnicze, pozycja konkurencyjna

### WPROWADZENIE

Według Wilkina [2006], jednym z głównych osiągnięć współczesnej ekonomii jest „odkrycie”, iż najważniejszy potencjał produkcyjny i źródło dobrobytu narodów tkwi w człowieku – w jego umiejętnościach i postawach. Znaczenie tej formy kapitału zostało powszechnie docenione w pracach ekonomistów zajmujących się wzrostem i rozwojem gospodarczym. O rozwoju danego kraju nie decyduje ilość posiadanych bogactw naturalnych czy korzystne położenie geograficzne. Dobrobyt zależy przede wszystkim od jego obywateli, a kluczem do modernizacji i rozwoju społeczności są powszechnie podzielane wartości, symbole, przekonania oraz codzienne zwyczaje i stosunki między ludźmi [Skarżyńska 2004]. Kłodziński [2003] twierdzi, że przedsiębiorczość, skłonność do współ-

<sup>1</sup> Autorka jest pracownikiem naukowym Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie.

działania, poziom i jakość wykształcenia czy jakość pracy ludzkiej bardziej decydują o rozwoju niż nagromadzone materialne zasoby produkcyjne. Podobny pogląd wyraża Kamiński [2004]. Jego zdaniem, kapitał ludzki, tj. pełna jakość i wartość człowieka, jego intelekt i morale, będzie odgrywać podstawową i stale rosnącą rolę w społecznym i ekonomicznym rozwoju świata w XXI wieku.

Wilkin [2006] wskazuje, że kierunki ewolucji w zakresie relacji między człowiekiem a innymi czynnikami produkcji odnoszą się także do rolnictwa jako działu gospodarki narodowej. Współczesne rolnictwo jest oparte na wiedzy i wykorzystuje bardzo zaawansowane technologie. Dlatego też ci, którzy pozostają w rolnictwie, muszą reprezentować wysoki poziom kapitału ludzkiego. Nie bez przyczyny więc dyskusje nad sposobami modernizacji i rozwoju wsi koncentrują się na zagadnieniu kapitału ludzkiego i kapitału społecznego. Wzbogacanie tego pierwszego jest bowiem niezbędnym warunkiem poprawy konkurencyjności rolnictwa oraz wzrostu przedsiębiorczości wśród mieszkańców wsi. Jak podkreśla Górecki [2004], wyniki dotychczasowych badań z zakresu nauk ekonomiczno-rolniczych jednoznacznie wskazują, że tylko połowa efektów działalności ekonomicznej w gospodarstwie czy rolnictwie może być przypisana zastosowanym nakładom kapitałowym oraz warunkom przyrodniczym, druga połowa zaś związana jest i zależy od wiedzy, umiejętności, działań i współpracy ludzi, a więc jest wynikiem jakości czynnika ludzkiego, a także kapitału społecznego i działalności ludzi jako jednostek i zbiorowości.

Ale najistotniejszy wydaje się fakt, że znaczenie i wpływ czynnika ludzkiego na uzyskiwane efekty rośnie w miarę ogólnego rozwoju, co wyraża się przede wszystkim w umiejętności ciągłego dostosowywania się do zmieniających się warunków przyrodniczych, ekonomiczno-organizacyjnych i społecznych. Wszystkie jednostki (w tym gospodarstwa rolnicze), które chcą funkcjonować na rynku, a zwłaszcza się rozwijać, muszą podlegać zmianom. Jest to warunek konieczny, choć niewystarczający. Należy podkreślić, że sukces mogą zapewnić jedynie zmiany właściwe co do rodzaju, czasu, zakresu i sekwencji przeprowadzania. Istotą pracy zarządzającego nowoczesnym przedsiębiorstwem jest więc takie przekształcanie jego aktualnego stanu, które zapewnia korzystniejszą pozycję konkurencyjną wobec pozostałych jednostek obecnych na rynku [Klepaczki 1997].

Na poziom kapitału ludzkiego wpływają między innymi takie czynniki, jak: wykształcenie, wiedza, umiejętności, kwalifikacje, zdolności, a także motywacja i aktywność.

## **MATERIAŁ I METODA**

W artykule przedstawiono wyniki badań dotyczących jakości kapitału ludzkiego elitarnych<sup>2</sup> gospodarstw rolniczych. Badania zostały przeprowadzone na celowo dobranej grupie 41 gospodarstw zrzeszonych w Zamojskim

<sup>2</sup> Przyjęte do badań gospodarstwa nazwano za B. Fedyszak-Radziejowską [1992] elitarnymi, używając tego określenia zgodnie z tradycją nawiązującą do koncepcji V. Pareto, że: „Elita to klasa ludzi, którzy w swojej dziedzinie działalności mają najwyższy wskaźnik osiągnięć”.

Towarzystwie Rolniczym<sup>3</sup> (ZTR). Reprezentują one stosunkowo wąską, ale bardzo ważną grupę jednostek tworzących najsilniejszy segment polskiego rolnictwa. Średnia powierzchnia UR analizowanych gospodarstw w 2001 roku wynosiła 124,7 ha (gospodarstwa najmniejszego 20 ha). Odwołując się do wyników PSR 2002, należy je więc zaliczyć do około 109 tys. gospodarstw indywidualnych o powierzchni powyżej 20 ha, prowadzących w 2002 roku działalność rolniczą. Biorąc pod uwagę wielkość ekonomiczną – do grupy 49 tys. gospodarstw o wielkości 16 i więcej ESU i powierzchni powyżej 20 ha [Systematyka i charakterystyka... 2003]. Średnia wielkość ekonomiczna badanych jednostek w 2001 roku wynosiła bowiem 27,6 ESU, a ponad połowę stanowiły gospodarstwa duże – 16 i więcej ESU. Pod względem skali produkcji towarowej sytuują się one wśród 39 tys. najwyższej towarowych – o produkcji powyżej 100 tys. zł na gospodarstwo, stanowiących 4,3% gospodarstw indywidualnych prowadzących w 2002 roku działalność rolniczą i produkujących głównie na rynek [Wybrane elementy... 2003].

Jednostki zrzeszone w ZTR można zaliczyć do gospodarstw rozwojowych, prowadzonych przez najbardziej dynamiczną grupę przedsiębiorców rolnych nowej generacji, którzy prawdopodobnie będą określać obraz polskiego rolnictwa w perspektywie historycznej, a których liczbę Woś [1998] w 1998 roku szacował na 160–170 tys. Rolnicy prowadzący badane gospodarstwa reprezentują grupę stanowiącą około 7,5% ogółu producentów rolnych, którzy według Józwiaka [2004] stosowali w 2002 roku tzw. strategię farmerską, oraz wyodrębnioną również przez tego autora grupę około 6% producentów rolnych wyróżniających się dobrym poziomem umiejętności zarządczych.

Dane empiryczne zgromadzono z zastosowaniem opisów gospodarstw (dotyczyły one organizacji i wyników produkcyjno-ekonomicznych za 2001 rok oraz zmian w zasobach czynników produkcji w latach 1990–2001) i opracowanego przez autorkę kwestionariusza wywiadu, który dotyczył cech społeczno-demograficznych oraz postaw i zachowań ich kierowników.

Ocenę i porównanie badanych gospodarstw (i ich kapitału ludzkiego) przeprowadzono według podziału na trzy grupy, które wyodrębniono na podstawie analizy kluczowych czynników sukcesu<sup>4</sup>:

<sup>3</sup> Funkcjonujące od 1997 roku Zamojskie Towarzystwo Rolnicze jest stowarzyszeniem, skupiającym właścicieli i dzierżawców dużych, nowoczesnych, silnie powiązanych z rynkiem gospodarstw oraz organizacje prowadzące działalność w otoczeniu rolnictwa. W 2002 roku ZTR liczyło 51 członków, w tym 48 rzeczywistych oraz 3 wspierających. Do badań przyjęto wszystkie gospodarstwa rolnicze prowadzone przez członków rzeczywistych, z wyjątkiem: trzech gospodarstw ogrodniczych, dwóch pszczelarskich oraz dwóch gospodarstw, których kierownicy odmówili udzielenia informacji.

<sup>4</sup> Metoda ta jest stosowana do określania kondycji firm oraz ich zdolności do przetrwania i rozwoju. Polega na badaniu grupy kryteriów, które są uznane za najważniejsze, decydujące o pozycji konkurencyjnej i możliwościach rozwojowych [Gierszewska i Romanowska 2002]. Poszukując takich wyznaczników dla gospodarstw rolniczych kierowano się między innymi badaniami Gorlacha [2001], który przyjął, że najistotniejszym czynnikiem strukturalizującym szanse życiowe właściciela gospodarstwa rolniczego i jego rodziny (czyli – nawiązując do rozstrzygnięć Maxa Webe-

- grupa I o najsilniejszej pozycji konkurencyjnej (wartość ważona przyjętych kryteriów  $\geq 4$ ),
- grupa II o średniej pozycji konkurencyjnej (wartość ważona  $\leq 3,5 > 4$ ),
- grupa III o najsłabszej pozycji konkurencyjnej (wartość ważona  $< 3,5$ ).

## WIEK I WYKSZTAŁCENIE

Ważnym, choć niejednoznacznym, komponentem kapitału ludzkiego jest wiek. Może on być zarówno atutem, jak i czynnikiem obniżającym poziom kapitału. W tradycyjnym gospodarstwie rolniczym bardziej zaawansowany wiek można było uznać za wskaźnik zakumulowanego doświadczenia. W nowoczesnej gospodarce rynkowej atutem staje się wiek mniej zaawansowany, który jest traktowany jako czynnik wzmacniający tendencje do rozwijania gospodarstwa, budowania jego pozycji, podejmowania ryzyka. Gorlach [2001] w swoich badaniach wyróżnia dwie kategorie wiekowe. Pierwsza obejmuje osoby liczące nie więcej niż 44 lata, zaliczane do „młodych”, czyli przed kryzysem „środką życia”. Swoje gospodarstwa traktują oni jako otwartą pulę szans i możliwości, co sprzyja aktywnym, ekspansywnym zachowaniom. Osoby powyżej granicy wieku (ukończone 44 lata) prowadzone gospodarstwa mogą traktować przede wszystkim jako czynnik stabilizacji sytuacji życiowej swojej i rodziny, a więc mniej rozwojowo.

Badani członkowie Zamojskiego Towarzystwa Rolniczego byli mężczyznami w wieku od 27 do 62 lat. Przeciętny wiek rolników w poszczególnych grupach gospodarstw był bardzo zbliżony. Zróżnicowany był natomiast odsetek osób „młodych”. Spośród prowadzących gospodarstwa z I grupy aż 90% nie ukończyło 44 lat. W grupie III takich osób było mniej niż 60% (tabela 1). Między wiekiem rolników i pozycją konkurencyjną gospodarstw nie stwierdzono zależności istotnych statystycznie.

TABELA1. Wiek badanych członków ZTR według grup gospodarstw

Wyszczególnienie	Cechy rolników			ogółem
	z grupy			
	I	II	III	
Przeciętny wiek [lata]	41,0	42,0	43,0	42,0
Udział rolników „młodych” [%]	90,0	64,3	58,8	68,3
Udział rolników w wieku powyżej 44 lat, posiadających wyznaczonego następcę [%]	100,0	80,0	85,7	84,6

Źródło: Badania własne.

ra – wyznacznikiem jego pozycji klasowej), jest pozycja rynkowa gospodarstwa. Z kolei czynnikami wyznaczającymi pozycję rynkową jest z jednej strony kapitał ekonomiczny, z drugiej kapitał kulturowy, będący w dyspozycji użytkownika. W prezentowanych badaniach źródeł sukcesu poszukiwano również w tych dwu obszarach. Uwzględniono pięć kluczowych czynników sukcesu: zdolność do akumulacji i reprodukcji ze źródeł własnych, chłonność na postęp i nowe technologie, zdolności menedżerskie, stopień powiązania z rynkiem, zdolność reagowania na bodźce ekonomiczne. Szczegółowy opis metody podano w rozprawie doktorskiej *Czynniki sprzyjające osiągnięciu sukcesu przez gospodarstwa rolnicze (na przykładzie Zamojskiego Towarzystwa Rolniczego)* [Gradziuk 2005].

Z przeprowadzonej analizy wynika, że zarówno rolnicy zaliczeni do grupy „młodych”, jak i starsi wykazywali wzmożoną aktywność zawodową, przyjmując postawy ekspansywne. Także ci, którzy przekroczyli 44 rok życia, nie traktowali swoich gospodarstw jako czynnika stabilizacji, deklarowali chęć dalszego ich rozwoju z zamiarem przekazania następcom. Na podkreślenie zasługuje fakt, że wszyscy badani wyrażali zamiar utrzymania rodzinnej kontroli nad prowadzonymi gospodarstwami także w przyszłości (przekazanie ich dzieciom), a spośród „starszych” prawie 85% już posiadało wyznaczonego następcę (z I grupy wszyscy).

O zamiarach dalszego rozwoju gospodarstw świadczą między innymi deklarowane przez badanych plany inwestycyjne (tabela 2). Ponad 90% rolników (z I grupy 100%) jednoznacznie wyraziło gotowość dokonania inwestycji w ciągu najbliższych pięciu lat, w tym wszyscy zamierzali powiększyć obszar gospodarstw własnych lub wykupić dzierżawione. Relatywnie ekspansywne zachowania rolników z II grupy wiekowej (powyżej 44 lat) można uzasadniać między innymi wysokim poziomem ich wykształcenia. Ponad dwie trzecie ukończyło przynajmniej szkołę średnią, a 92,3% posiadało kwalifikacje do wykonywania zawodu rolnika (w tym 16,6% wykształcenie wyższe rolnicze).

TABELA 2. Opinie badanych członków ZTR dotyczące planów inwestycyjnych

Czy planuje Pan podjęcie inwestycji w ciągu najbliższych 5 lat?	Odsetek wskazań rolników z grupy			ogółem
	I	II	III	
Tak	100,0	92,9	88,2	92,7
Nie	–	–	–	–
Trudno powiedzieć	–	7,1	11,8	7,3

Źródło: Badania własne.

Według Gorlacha [2001], wykształcenie dobrze charakteryzuje poziom kapitału ludzkiego. Jest syntetyczną miarą, wyznaczającą poziom kompetencji jednostki na rynku pracy i w społeczeństwie<sup>5</sup>. Zaczyna również odgrywać coraz większą rolę jako czynnik produkcji w rolnictwie, umożliwiając wykorzystywanie efektów nie tylko mechanizacji czy chemizacji, ale także rewolucji biologicznej i informatycznej. Z biegiem czasu waga wykształcenia w wyznaczaniu szans rynkowych gospodarstwa będzie rosła<sup>6</sup>.

Ludność rolnicza w Polsce charakteryzuje się niskim poziomem wykształcenia. W połowie lat dziewięćdziesiątych tylko 17,5% miało ukończoną szkołę średnią, a studia wyższe zaledwie 1,9% (w indywidualnych gospodarstwach rolniczych 1,5%). Korzystniejsze wskaźniki wykształcenia odnotowano w gospodarstwach większych obszarowo (50 ha i więcej). Łączny od-

<sup>5</sup> Wyniki badań Gorlacha i in. [2003] wskazują, że wykształcenie jest kluczowym czynnikiem określającym obecnie sytuację życiową. Bardzo często silnie różnicuje poglądy badanych w rozmaitych sprawach.

setek osób z wykształceniem średnim i wyższym stanowił w nich 43%. Gorsza sytuacja miała miejsce na wsi, gdzie analogiczny wskaźnik wynosił 39%. Tylko udział osób z wykształceniem wyższym był w tej grupie ludności dwukrotnie większy, a w gospodarstwach powyżej 100 ha ponad trzykrotnie większy niż wśród ogółu rolników [*Polska wieś...* 2002]. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002 r. [*Ludność. Stan i struktura...* 2003] wykazał wprawdzie korzystne zmiany zachodzące w wykształceniu ludności wiejskiej<sup>7</sup>, ale w 2002 roku tylko 6,6% indywidualnych gospodarstw rolniczych było kierowanych przez osoby posiadające przynajmniej średnie wykształcenie rolnicze, w tym zaledwie 1% wykształcenie wyższe. W przypadku prawie 60% gospodarstw kierownicy nie posiadali żadnego wykształcenia rolniczego [*Systematyka i charakterystyka...* 2003].

Członkowie ZTR posiadali relatywnie wysokie wykształcenie. Ponad 70% ukończyło przynajmniej szkołę średnią, w tym prawie 15% studia wyższe. Najlepiej wykształceni byli rolnicy z grupy II. Nie było tu osób z wykształceniem podstawowym, a prawie 86% posiadało wykształcenie przynajmniej średnie. Najniższy odsetek rolników z takim wykształceniem wystąpił w grupie III (tabela 3). Analiza statystyczna potwierdziła istotność związku<sup>8</sup> między wykształceniem rolników<sup>9</sup> i pozycją konkurencyjną ich gospodarstw. Współczynnik korelacji brutto wyniósł  $r = 0,318$ .

Badani rolnicy byli dobrze przygotowani do wykonywania swojego zawodu. Ponad dwie trzecie ukończyło szkoły o profilu rolniczym (w tym prawie 44% przynajmniej średnie), 29,3% kursy, a mniej niż 10% nie posiadało żadnych wyuczonych kwalifikacji w tym zakresie. Najwyższy odsetek osób bez przygotowania rolniczego wystąpił w I grupie gospodarstw. Najmniej było w niej też rolników posiadających przygotowanie szkolne. Między kwalifikacjami badanych<sup>10</sup> do wykonywania zawodu rolnika a pozycją konkurencyjną gospodarstw nie stwierdzono współzależności w ujęciu statystycznym. Współczynnik korelacji brutto między analizowanymi cechami okazał się nieistotny.

<sup>6</sup> Znaczenie wiedzy jeszcze mocniej akcentuje Mosiej [2001]. Jego zdaniem staje się ona zasadniczym czynnikiem w rozwoju współczesnych społeczeństw i swoistym spiritus movens postępu społeczno-gospodarczego. W teorii rozwoju gospodarczego poddawany jest obecnie w wątpliwość paradygmat, przypisujący motoryczną siłę rozwoju klasycznej triadzie czynników produkcji, jakimi są ziemia, praca i kapitał. Uważa się, że w erze gałęzi przemysłów bazujących na ludzkim potencjale intelektualnym relacje kapitału i pracy przestają być znaczącymi zmiennymi, a bogactwa naturalne przestały determinować działalność gospodarczą. Utrata znaczenia proporcji tradycyjnych czynników produkcji w świecie globalnych rynków kapitałowych oraz ogólnosiwiatowej logistyki towarów i usług implikuje, że obecnie głównym źródłem przewagi konkurencyjnej są wiedza i kwalifikacje.

<sup>7</sup> Odsetek osób z wykształceniem ponadpodstawowym wzrósł na wsi z 39% w 1988 roku do prawie 56% w 2002 roku, w tym z wykształceniem wyższym z niecałych 2 do ponad 4%. Ponad dwukrotnie zmniejszył się odsetek osób bez wykształcenia szkolnego.

<sup>8</sup> Wartość krytyczna przy  $\alpha = 0,05$ ,  $r = 0,315$ .

<sup>9</sup> Poziom wykształcenia ujęto punktowo: wykształcenie wyższe – 6, policealne – 5, średnie – 4, zasadnicze zawodowe – 3, podstawowe – 2.

<sup>10</sup> Kwalifikacje do wykonywania zawodu ujęto punktowo: wykształcenie rolnicze wyższe – 5, policealne – 4, średnie – 3, zasadnicze – 2, kursy – 1, brak wykształcenia rolniczego – 0.



TABELA 3. Struktura wykształcenia badanych członków ZTR według grup gospodarstw

Rodzaj wykształcenia	Struktura wykształcenia rolników [%]			
	z grupy			ogółem
	I	II	III	
Podstawowe	10,0	–	11,8	7,3
Zasadnicze zawodowe	10,0	14,3	35,3	22,0
Średnie i policealne	60,0	64,3	47,0	56,1
Wyższe	20,0	21,4	5,9	14,6
Wykształcenie rolnicze				
Zasadnicze	–	21,4	23,5	17,1
Średnie	20,0	21,4	41,2	29,3
Policealne	–	–	–	–
Wyższe	20,0	21,4	5,9	14,6
Kurs rolniczy	40,0	28,6	23,5	29,3
Brak	20,0	7,2	5,9	9,7

Źródło: Badania własne.

Członkowie Zamojskiego Towarzystwa Rolniczego systematycznie uzupełniali wiedzę i doskonalili umiejętności, uczestnicząc w szkoleniach, wycieczkach specjalistycznych, utrzymując kontakty z wyższymi uczelniami, a także studiując specjalistyczną literaturę. Wśród głównych źródeł wiedzy niezbędnej do prowadzenia gospodarstwa na pierwszym miejscu we wszystkich grupach wymieniona została literatura specjalistyczna<sup>11</sup>.

Wielu spośród badanych miało za sobą również kontakty zagraniczne – albo uczestniczyli w wyjazdach (ponad połowa badanych, w tym z I grupy – wszyscy), albo gościli u siebie rolników z krajów Unii Europejskiej. Te doświadczenia spowodowały, że punktem odniesienia stawało się dla nich rolnictwo zachodnioeuropejskie. Podczas wywiadów rolnicy wskazywali konkretne korzyści, jakie przyniosły im kontakty zagraniczne („poznałem nowe technologie produkcji buraków”; „zobaczyłem w Belgii fermę na 15 tys. świń, sposób zadawania pasz, system wentylacji, zmieniłem tok myślenia”; „poznałem kulturę pracy, organizacji – żeby być wydajnym, potrzebny jest czas na odpoczynek”; „zobaczyłem maszyny, technologie, odważyłem się wziąć gospodarstwo na własny rachunek, podjąć ryzyko”; „...spotkania z rolnikami, ścisła współpraca rolników”; „zakupiłem sprzęt po obejrzeniu na wystawie – agregat, ciągnik, opryskiwacz”).

Według Podedwornej [2001], gotowość do przyjęcia odległych, obcych wzorów jest bardzo ważną zmianą perspektywy, przejawem „otwarcia na świat” i pozytywnego stosunku do nowych rozwiązań.

<sup>11</sup> Wszystkie badane osoby czytały fachową prasę rolniczą. Najpopularniejszym czasopismem był „Top Agrar Polska”. Prenumerowało go ponad 85% badanych. Pozostali korzystali z innych pism specjalistycznych (m.in. Rolniczy Przegląd Techniczny, Trzoda Chlewna, Drobiarstwo). Tylko jeden z rolników (z III grupy) stwierdził, że nie prenumeruje żadnego czasopisma specjalistycznego.

## MOTYWACJA I AKTYWNOŚĆ

O motywacji do pracy, potrzebie realizacji zamierzeń i stosunku do ryzyka decyduje między innymi poziom aspiracji związanych z prowadzonym gospodarstwem oraz orientacja życiowa kierującego nim. Bardziej skłonne do podejmowania wysiłków i wytrwałe w dążeniu do celu są osoby nastawione na osiągnięcia. Wyróżnia je duża aktywność we wszystkich sferach życia. Szczególnie ważna jest ich zdolność do rezygnacji z nagród natychmiastowych na rzecz nagród wprawdzie oddalonych w czasie, ale za to większych. Skłania to nie tylko do wysiłku, ale także oszczędzania [Skarżyńska 2004]. Według Krzyminiewskiej [2000], zwolennicy i kreatorzy „nowego ładu” wskazują, że decydujący wpływ na osiąganie sukcesów ma indywidualna ekspansywność i umiejętność kierowania własnym losem w sferze ekonomicznej i zawodowej. Stąd pożądane postawy to poleganie na sobie i samodzielność w działaniu.

Aby poznać, jak badani członkowie ZTR spostrzegają własną determinację w dążeniu do celu, w trakcie wywiadów poproszono o wskazanie zdań<sup>12</sup>, które najlepiej charakteryzują ich postawy w kategoriach aktywności i bierności (tabele 4 i 5).

TABELA 4. Samoocena badanych członków ZTR w kategoriach aktywności

Które z poniższych zdań charakteryzuje Pana najlepiej?	Odsetek wskazań rolników z grupy			ogółem
	I	II	III	
1. Gdy coś planuję, najczęściej udaje mi się to zrealizować.	40,0	35,7	29,4	34,1
2. Mogę zdobyć w życiu to, co chcę, jeśli będę nad tym pracować.	20,0	7,1	11,8	12,2
3. Uważam, że każdy człowiek może osiągnąć w życiu sukces.	10,0	7,1	11,8	9,8
4. Uważam, że moja przyszłość zależy ode mnie.	20,0	28,6	29,4	26,8
5. W sytuacjach trudnych mobilizuję się i staram sobie radzić sam.	10,0	21,5	17,6	17,1

Źródło: Badania własne.

Z analizy udzielonych odpowiedzi wynika, że wszystkich rolników cechowała duża samodzielność oraz wytrwałość w dążeniu do wyznaczonego celu. Najwięcej wskazań dotyczyło zrealizowania przyjętych planów oraz wiary we własne sprawstwo („moja przyszłość zależy ode mnie”). Rolnicy z grupy I i II najczęściej podkreślali powodzenie w realizacji przyjętych zamierzeń, a z grupy III równie często własny wpływ na kształtowanie przyszłości. Znaczny był odsetek osób (głównie w drugiej grupie), które kładły nacisk na samodzielność i mobilizację w trudnych sytuacjach. Pycka [1994] wskazuje, że właśnie umiejętność radzenia sobie w sytuacjach kryzysowych czy wręcz katastrofalnych świadczy

<sup>12</sup> Zdania zaczerpnięto z pracy Krzyminiewskiej [2000].



o zdolnościach do odnoszenia sukcesów. Jego zdaniem chęć przekraczania nieustannie pojawiających się sytuacji kryzysowych, które prowokują do szybkich i zdecydowanych zachowań, jest motorem działań skierowanych na osiągnięcie sukcesu. Uznanie czegoś za rzecz niemożliwą do zrealizowania prowadzi w efekcie do zepchnięcia tej problematyki na peryferie myślenia.

Dokonując samooceny w kategoriach bierności, najczęściej badanych przyznało, że unika sytuacji trudnych, nawet kosztem mniejszych osiągnięć. Ponad jedna trzecia rolników, w tym najczęściej w grupie I, stwierdziło, że żadne z prezentowanych zdań nie charakteryzuje ich postaw. Osoby te oświadczyły, że zawsze starają się być aktywne, są uparte i konsekwentne w podejmowanych działaniach. Do częstych rezygnacji i zniechęcenia przyznało się niecałe 5% badanych (tylko z grupy III) – tabela 5.

TABELA 5. Samoocena badanych członków ZTR w kategoriach bierności

Które z poniższych zdań charakteryzuje Pana najlepiej?	Odsetek wskazań rolników z grupy			ogółem
	I	II	III	
1. Jeśli ponoszę porażkę, to nie podejmuję kolejnych prób, by zrealizować swoje zamierzenia.	–	21,4	17,6	14,6
2. Unikam trudnych sytuacji, nawet jeśli przez to mam mniejsze osiągnięcia.	20,0	64,3	47,1	46,3
3. Często zdarza mi się, że coś zaczynam, ale ogarnia mnie zniechęcenie i rezygnuję.	—	11,8	4,9	
4. Inne („idę do przodu”, „jestem uparty”, „nie odpuszczam”).	80,0	14,3	23,5	34,2

Źródło: Badania własne.

Według Dąbka [1994], sposób, w jaki dana osoba zachowuje się w sytuacjach trudnych, jest podstawową implikacją reprezentowania przez nią optymistycznego lub pesymistycznego stylu poznawczego. Pesymiści łatwo „poddają się” w przypadku porażki, natomiast optymiści ponawiają usiłowania osiągnięcia celu tak długo, aż odniosą sukces. Jak wskazuje Skarżyńska [2004], narzekanie i pesymizm są nierozwojowe, blokują aktywność i innowacyjność. Prorozwojowy jest tylko optymizm, który kojarzy osobiste powodzenie z własnymi działaniami. Motywacyjną siłą optymizmu podkreśla Goleman [1997]. Jego zdaniem optymizm oznacza oczekiwanie, że mimo porażek wszystko ułoży się pozytywnie. Jest postawą uodparniającą na utratę nadziei czy popadanie w apatię w obliczu trudności i kłopotów. Osoby optymistyczne niepowodzenia traktują jako wynik czegoś, co można zmienić, na co mają wpływ. Natomiast pesymiści winę za porażki przypisują pewnym cechom własnej osobowości, których nie da się zmienić. Dlatego też trudne wyzwania czy niepowodzenia wywołują u nich zniechęcenie i zaniechanie dalszych działań. Zdaniem Kłodzińskiego [2003], pesymizm i postawy roszczeniowe nie pozwalają na tworzenie rzeczy nowych, na szeroko rozumiany rozwój.

Poziom optymizmu członków ZTR określono na podstawie analizy odpowiedzi udzielonych na przedstawione w tabeli 6 pytania. Badani w zdecydowanej

większości byli optymistami, przeświadczonymi, że życie niesie raczej lub dużo więcej dobrego niż złego. Tak wskazało ponad 90% osób, najwięcej w grupie I i II. Poziom optymizmu rolników był znacznie wyższy niż respondentów próby ogólnopolskiej, w której zaledwie połowa była podobnego zdania [Firkowska-Mankiewicz 1999].

TABELA 6. Poziom optymizmu badanych członków ZTR

Czy Pana zdaniem, życie niesie <sup>13</sup>	Odsetek wskazań rolników			
	z grupy			ogółem
	I	II	III	
1. Więcej złego niż dobrego?	10,0	–	5,9	4,9
2. Raczej więcej złego niż dobrego?	–	7,1	5,9	4,9
3. Raczej więcej dobrego niż złego?	70,0	57,2	76,4	68,3
4. Dużo więcej dobrego niż złego?	20,0	35,7	11,8	21,9

Źródło: Badania własne.

Członków ZTR poproszono również o dokonanie ogólnej oceny swojego dotychczasowego życia<sup>14</sup>. Prawie 80% rolników (również najwięcej w grupie I i II) stwierdziło, że ułożyło się ono raczej lub zdecydowanie tak, jak je sobie zaplanowali. Według 7,3% było ono niezgodne z założonymi planami (tabela 7). Większość badanych swoje dotychczasowe życie oceniło pozytywnie, jako niezbyt udane określiło je tylko nieco ponad 2% (jedynie w grupie III). Wypowiedzi rolników świadczą nie tylko o zadowoleniu z różnych sfer życia, ale także kierowaniu jego przebiegiem. Mniej niż 15% respondentów (najwięcej z grupy III) przyznało, że własnego życia nie planowało.

TABELA 7. Ocena dotychczasowego życia w opinii badanych członków ZTR

Czy Pana dotychczasowe życie ułożyło się mniej więcej tak, jak Pan je sobie zaplanował?	Odsetek wskazań rolników			
	z grupy			ogółem
	I	II	III	
1. Zdecydowanie tak	10,0	21,4	11,8	14,6
2. Raczej tak	80,0	71,4	47,0	63,5
3. Nie planowałem życia	10,0	7,1	23,5	14,6
4. Raczej nie	–	–	11,8	4,9
5. Zdecydowanie nie	–	–	5,9	2,4
Jak Pan ocenia swoje dotychczasowe życie jako całość?				
1. Wspaniale	10,0	7,1	–	4,9
2. Udane	60,0	57,2	17,6	41,5
3. Dostyc dobre	30,3	35,7	76,5	51,2
4. Niezbyt udane	–	–	5,9	2,4
5. Nieudane	–	–	–	–

Źródło: Badania własne.

<sup>13</sup> Pytanie zaczerpnięto z pracy Firkowskiej-Mankiewicz [1999].

<sup>14</sup> Jak wyżej.

O preferencjach i postawach badanych rolników informują odpowiedzi udzielone na pytanie o najcenniejsze możliwości, jakie stwarza prowadzenie gospodarstwa (tabela 8).

TABELA 8. Opinie badanych członków ZTR dotyczące możliwości, jakie stwarza prowadzenie gospodarstwa

Najbardziej cenione możliwości, jakie stwarza prowadzenie gospodarstwa	Odsetek wskazań rolników <sup>a</sup>			ogółem
	z grupy			
	I	II	III	
1. Niezależność, samodzielność podejmowania decyzji	90,0	71,4	88,2	82,9
2. Możliwość wykazania inicjatywy, wprowadzania innowacji	80,0	71,4	52,9	68,3
3. Zamieszkanie i przebywanie na wsi, w gospodarstwie rolniczym	20,0	64,3	52,9	48,8
4. Poczucie więzi rodzinnej, dążenie do rodziny wielopokoleniowej	40,0	28,6	64,7	46,3
5. Realizowanie zamiłowania do kształtowania żywej natury – roślin i zwierząt	60,0	35,7	35,3	41,5
6. Inne:				
– Zapewnienie warsztatu pracy dla siebie i dzieci	–	7,1	–	2,4
– Możliwość zarobienia dużych pieniędzy	10,0	2,4	–	–

<sup>a</sup> Odsetek wskazań może być większy niż 100%, gdyż możliwe było podanie kilku odpowiedzi.

Źródło: Badania własne.

Najczęściej wskazywana była niezależność i samodzielność podejmowania decyzji. Tak odpowiedziało prawie 83% rolników (najwięcej we wszystkich grupach). Drugie miejsce zajęła możliwość wykazania inicjatywy, wprowadzania innowacji. W ten sposób wypowiedzieli się rolnicy z grupy I i II. Potwierdza to indywidualistyczne postawy badanych – chęć sprawdzenia się w działaniu, niezależność, poczucie własnego sprawstwa. W grupie III na drugim miejscu znalazło się poczucie więzi rodzinnej, dążenie do rodziny wielopokoleniowej, co może świadczyć o preferowaniu wartości tradycyjnych. W grupie I i II ta możliwość znalazła się na dalszych pozycjach. Pojawiły się natomiast wypowiedzi świadczące o instrumentalnym traktowaniu prowadzonych gospodarstw – jako warsztatu pracy dla siebie i dzieci, albo miejsca „zarobienia dużych pieniędzy”.

O potrzebie niezależności badanych może świadczyć również sposób podejmowania decyzji w momencie rozpoczęcia samodzielnego gospodarowania. Dwie trzecie rolników stwierdziło, że od razu decyzje dotyczące prowadzonych jednostek podejmowali samodzielnie, jedna trzecia przyznała, że konsultowała je z rodzicami. Największą samodzielność wykazywali badani z grupy I (tabela 9).

Rodzaj podjętych decyzji oraz ocena ich trafności może pośrednio wskazywać aspiracje badanych względem prowadzonych jednostek. Najwięcej członków ZTR samodzielne gospodarowanie rozpoczynało od inwestowania – uno-

wocześnienia sprzętu rolniczego (zakup lub wymiana ciągników, kombajnów i innych maszyn) oraz powiększenia areалу gospodarstwa. Tylko jeden z badanych (z I grupy) jako pierwszą podjął decyzję o rozpoczęciu działalności pozarolniczej, co, jak podkreślił, pozwoliło mu na rozwój gospodarstwa.

TABELA 9. Sposób i rodzaj decyzji podejmowanych przez badanych członków ZTR w chwili rozpoczęcia samodzielnego gospodarowania

Sposób podejmowania pierwszych decyzji	Odsetek wskazań rolników			
	z grupy			ogółem
	I	II	III	
Samodzielnie	80,0	71,4	52,9	65,8
Z pomocą rodziców	20,0	28,6	47,1	34,2
Pierwsza ważna decyzja				
Zakup (wymiana) maszyn	40,0	35,7	58,8	46,3
Powiększenie powierzchni gospodarstwa	40,0	42,9	29,4	36,6
Zmiana kierunku gospodarowania	10,0	14,3	17,6	12,2
Budowa domu	–	7,1	–	2,4
Budowa szklarni	–	7,1	–	2,4
Podjęcie pozarolniczej działalności gospodarczej	10,0	–	–	2,4
Kontynuacja poprzedniej działalności	–	–	5,9	2,4

Źródło: Badania własne.

Wszyscy rolnicy słuszność swojej pierwszej decyzji ocenili pozytywnie, co może świadczyć o wysokiej samoocenie, pewności siebie, ale także gotowości do podejmowania działań niepopularnych, ryzykownych, często przynoszących efekty w odległej przyszłości („inwestowałem w ziemię – sąsiedzi się śmiali, ja kupowałem”). Wagę takich zachowań podkreśla Pycka [1994], według którego każdy sukces jest zerwaniem z tradycją, przekroczeniem zastanych horyzontów myślenia. W określonej sferze działań zawsze niesie w sobie pierwiastek nowości, oryginalności, inności.

Uzasadnienia ekspansywnych zachowań badanych rolników można poszukiwać w motywach podjęcia decyzji o rozpoczęciu samodzielnego gospodarowania. Najważniejsze z nich to: miłość do ziemi oraz tradycja rodzinna<sup>15</sup>. Tylko dwóch rolników stwierdziło, że ich decyzja była efektem przypadku („bardziej przypadek – nie dostałem się na studia, teraz lubię rolnictwo”; „trochę poszukiwałem sposobu na życie”) – tabela 10.

<sup>15</sup> Według Manteuffla [1987], jeśli nie ma się zamiłowania do zawodu rolnika, to nie odczuwa się zadowolenia z wykonywania „dobrej roboty” (co przejawia się uzyskanymi efektami, które są osiągane własną pracą). Jego zdaniem, „prawdziwy” rolnik odczuwa podobne radości jak artysta, któremu się uda stworzyć coś pięknego. Również podobnie jak artysta pasjonuje się uzyskanymi wynikami. Warto też przytoczyć za R. Manteufflem wypowiedź znakomitego rolnika, byłego ziemianina z okresu przedwojennego: „W każdym dobrym rolniku tkwi pierwiastek zamiłowania i pierwiastek wyrachowania. Bez zamiłowania przy najskrupulatniejszej rachunkowości nic się nie osiągnie. Również samo zamiłowanie nieograniczone rozsądną kalkulacją prowadzi do amatorsztwa, nieopłacalnych nakładów i bezcelowego ustanawiania rekordów. Trzeba być zamiłowanym gospodarzem, a nie spekulantem”.

TABELA 10. Motywy podjęcia decyzji o prowadzeniu gospodarstwa przez badanych członków ZTR

Rodzaj motywu	Odsetek wskazań rolników <sup>a</sup>			
	z grupy			ogółem
	I	II	III	
Miłość do ziemi	50,0	78,6	64,7	65,9
Tradycja rodzinna	30,0	42,9	35,3	46,3
Decyzja rodziców	–	–	5,9	4,9
Przypadek	10,0	–	5,9	4,9
Konieczność rodzinna	10,0	–	–	2,4
Sposób na „zarobienie”	10,0	–	–	2,4
Obawa o utratę pracy	–	–	5,9	2,4

<sup>a</sup> Odsetek wskazań może być większy niż 100%, gdyż możliwe było podanie kilku odpowiedzi.

Źródło: Badania własne.

O rodzaju zachowań i podejmowanych działań decyduje między innymi wybór stawianych sobie celów oraz orientacja życiowa człowieka. Aby poznać system wartości preferowanych przez badanych rolników, poproszono o wybranie z prezentowanej listy celów<sup>16</sup> trzech ich zdaniem najważniejszych. Analiza zestawionych w tabeli 11 wyników wskazuje, że wśród najczęściej wymienianych celów, uznanych przez badanych za najważniejsze, znalazło się udane życie rodzinne oraz własny rozwój, doskonalenie, samo-realizacja. Kolejne pozycje zajęły: w grupie I – świadomość, że się ludziom przynosi pożytek, czyste sumienie i ludzki szacunek, w grupie II – spokojny, zapewniony byt bez niespodzianek, a w grupie III taką samą liczbę wskazań, jak własny rozwój, uzyskały spokojny byt bez niespodzianek oraz czyste sumienie. Żadna z badanych osób za ważny cel życiowy nie uznała posiadania władzy nad innymi ludźmi.

Interesujące jest zestawienie tych wyników z wynikami Światowego Sondażu Wartości<sup>17</sup>, które wskazują, że rozwój ekonomiczny danego kraju (mierzony PKB) jest istotnie związany z dwiema cenionymi w nim wartościami: tradycją – przeciwstawioną racjonalności i prawu, oraz materializmem – przeciwstawionym swobodnej ekspresji, dążeniu do szczęścia i rozwoju, czyli „postmaterializmowi”. Wartości tradycyjne wyrażają przywiązanie do absolutnych norm moralnych i religii oraz więzów rodzinnych. Wartości materialistyczne to przywiązanie do dóbr materialnych, bezpieczeństwa ekonomicznego i fizycznego (mniejszą wagę ma subiektywne szczęście, dobre relacje z ludźmi, zaufanie, ochrona środowiska naturalnego, prawa kobiet, uczestnictwo w życiu publicznym). W najbogatszych krajach (z PKB powyżej 15 tys. dol.): Szwecji, Norwegii, Szwajcarii, Holandii, Danii, Niemczech, Kanadzie, USA, Wielkiej Brytanii, Irlandii, bardzo cenione są wartości „postmaterialistyczne” (swobodny rozwój jednostki) i dość wysoko wartości racjonalno-prawne (przeciwstawne „tradycji”).

<sup>16</sup> Pytanie zaczerpnięto z pracy Firkowskiej-Mankiewicz [1999].

<sup>17</sup> Badania powtarzane co trzy lata w 65 społeczeństwach świata [Skarżyńska 2004].

TABELA 11. Najważniejsze cele życiowe według badanych członków ZTR

Cele, jakie ludzie stawiają sobie w życiu. Które Pan uznałby za najważniejsze?	Odsetek wskazań rolników <sup>a</sup>			
	z grupy			ogółem
	I	II	III	
1. Udane życie rodzinne	40,0	71,4	52,9	56,1
2. Własny rozwój, doskonalenie, samoreali-zacja	40,0	64,3	35,3	43,3
3. Spokojny, zapewniony byt bez niespodzianek	10,0	28,6	35,3	26,8
4. Czyste sumienie	30,0	7,1	35,3	24,4
5. Ciekawa praca	20,0	14,3	23,5	19,5
6. Świadomość, że się ludziom przynosi pożytek	30,0	21,4	11,8	19,5
7. Ludzki szacunek	30,0	–	23,5	17,1
8. Życie urozmaicone, pełne przygód i ryzyka	20,0	14,3	11,8	14,6
9. Wykształcenie, dążenie do wiedzy	–	7,1	23,5	12,2
10. Posiadanie życzliwych, serdecznych przyjaciół	–	7,1	23,5	12,2
11. Niezależność poglądów	20,0	7,1	11,8	12,2
12. Dużo wolnego czasu na rozrywki	–	7,1	5,9	4,9
13. Wysokie dochody	–	14,3	–	4,9
14. Wielka miłość	–	7,1	5,9	4,9
15. Sukcesy zawodowe, awans, stanowisko	–	–	5,9	2,4
16. Władza nad innymi ludźmi	–	–	–	–

<sup>a</sup> Odsetek wskazań może być większy niż 100%, gdyż możliwe było podanie kilku odpowiedzi.

Źródło: Badania własne.

Według wyników badań z 2000 roku, Polacy, jeśli chodzi o akceptację wartości tradycyjnych, „mieszczą się w średniej” [Skarżyńska 2004]. Natomiast zdecydowanie wyżej cenią wartości materialne niż swobodny rozwój, ekspresję własnych zainteresowań i talentów czy osobiste zadowolenie z życia. W krajach, których społeczeństwa mają takie nastawienie, PKB jest znacznie niższy (od 5 do 15 tys. dolarów). Polacy są wyraźnie bardziej materialistyczni oraz bardziej troszczą się o bezpieczeństwo ekonomiczne i fizyczne niż inne społeczeństwa Europy. Zapytani w *Diagnozie społecznej 2003* o „najważniejszy warunek udanego życia” najczęściej wskazywali: zdrowie (64%), udane małżeństwo (54%) i pieniądze (33%). Wartości postmaterialistyczne wskazywano bardzo rzadko, najrzadziej wolność i swobodę (3,4% badanych). Posiadanie przyjaciół wydawało się warunkiem udanego życia dla 5,7%, życzliwość i szacunek otoczenia – dla 5,9%, pogoda ducha i optymizm – dla 8,3%, a uczciwość – dla 9%.

Badanym członkom ZTR postawiono też pytanie otwarte dotyczące głównego celu ich działalności. Najwięcej osób odpowiedziało, że jest nim rozwój gospodarstwa. Na drugim miejscu wskazano zapewnienie bytu rodzinie. Między wskazaniami w poszczególnych grupach gospodarstw pojawiły się znaczne różnice. W I grupie aż 60% rolników za główny cel swojej działalności uznało rozwój gospodarstwa, natomiast w grupie II najwięcej wskazań dotyczyło zapewnienia bytu rodzinie. W grupie III oba wymienione cele uzyskały taki sam (najwyższy) odsetek wskazań. W grupie I żaden z rolników nie wymienił zapewnienia bytu rodzinie jako główny cel działalności. Natomiast na drugim miej-



scu wymieniono przekazanie gospodarstwa dzieciom (tabela 12). Uzasadnienia tych wskazań można poszukiwać w ocenie dochodów osiąganych przez rolników z tej grupy. Ponad dwie trzecie określiło je jako co najmniej wystarczające, w tym 20% jako wysokie. Można wnioskować, że zapewniają one godziwy byt rodzinie i są na tyle duże, że pozwalają inwestować w rozwój gospodarstwa.

TABELA 12. Cel prowadzonej działalności według badanych członków ZTR

Główny cel działalności	Odsetek wskazań rolników <sup>a</sup>			
	z grupy			ogółem
	I	II	III	
Rozwój gospodarstwa	60,0	14,3	35,3	34,1
Zapewnienie bytu rodzinie	–	35,7	35,3	26,8
Satysfakcja z wykonywanej pracy, samorealizacja	10,0	28,6	23,5	22,0
Przekazanie gospodarstwa dzieciom (następcom)	30,0	21,4	5,9	17,1
Godne życie	10,0	21,1	17,6	17,1
Dochód, zysk	–	–	23,5	9,8
Utrzymanie się na rynku	–	7,1	5,9	4,9
Wykształcenie dzieci	–	7,1	–	2,4

<sup>a</sup> Odsetek wskazań może być większy niż 100%, gdyż możliwe było podanie kilku odpowiedzi.

Źródło: Badania własne.

Analiza wypowiedzi rolników zrzeszonych w ZTR pozwala stwierdzić, że podobnie jak badani przez Podedworną [2001] „farmerzy”, łączą oni w sobie elementy tradycyjnego etosu chłopskiego (przywiązanie do ziemi, pracowitość, wytrwałość) z cechami typowymi dla etosu nowoczesnego rolnika-producenta (gotowość do zmian, zdolność do ryzyka, dążenie do maksymalizacji zysku jako deklarowany cel gospodarowania). Świadczy o tym chociażby wybór najważniejszych celów życiowych. Preferencje członków ZTR okazały się odmienne od wskazań Polaków w *Diagnozie społecznej 2003*. W wielu aspektach były natomiast porównywalne z wyborami w krajach o najwyższym PKB. Można wnioskować, że dla badanych rolników równie ważne jak wartości tradycyjne (np. szczęście rodzinne), są wartości uznawane za postmaterialistyczne (własny rozwój, samorealizacja, świadomość, że się ludziom przynosi pożytek, posiadanie przyjaciół, ludzki szacunek, niezależność poglądów). Wysokie dochody (wyrażające podejście materialistyczne), jako ważny cel życiowy, wskazało zaledwie 4,9% badanych członków ZTR.

## PODSUMOWANIE

Funkcjonujące od 1997 roku Zamojskie Towarzystwo Rolnicze jest elitarnym stowarzyszeniem, skupiającym właścicieli i dzierżawców dużych, nowoczesnych, silnie powiązanych z rynkiem gospodarstw oraz organizacje prowadzące

<sup>18</sup> Jego powołanie potwierdza tezę Wieruszewskiej [2003], że współcześnie potrzebę samoorganizacji wyznaczają rynek i demokracja. Rynek z racji przewagi konkurencyjnej i lepszej pozycji handlowej, demokracja ze względu na lepszą realizację indywidualnych i grupowych wartości.

działalność w otoczeniu rolnictwa<sup>18</sup>. Stanowi przykład wspólnych działań rolników, przynoszących liczne korzyści, także o wymiarze materialnym (obniżenie kosztów produkcji, łatwiejszy zbył i korzystniejsze ceny produktów rolnych, łatwiejszy dostęp do kredytów).

Podkreślić należy, że kierujący gospodarstwami zrzeszonymi w ZTR wyraźnie wyróżniali się na tle średnich w kraju. Tak jak badani przez Podedworną [2001] „farmerzy” tworzyli szczególną kategorię polskich rolników. Posiadali relatywnie wysokie wykształcenie i byli dobrze przygotowani do wykonywania swojego zawodu. Wobec prowadzonych gospodarstw przyjmowali postawy ekspansywne, dążąc do ich stałego rozwoju, a w przyszłości przekazania dzieciom. Pochodzili z rodzin rolniczych i zamierzali utrzymać rodzinną kontrolę również nad swoimi gospodarstwami.

Charakteryzował ich wysoki poziom optymizmu, duża potrzeba niezależności, wytrwałość w dążeniu do wyznaczonego celu oraz silne poczucie własnego sprawstwa. Łączyli w sobie elementy tradycyjnego etosu chłopskiego (przywiązanie do ziemi, pracowitość, wytrwałość) z cechami typowymi dla etosu nowoczesnego rolnika-producenta (gotowość do zmian, zdolność do ryzyka, dążenie do maksymalizacji zysku jako deklarowany cel gospodarowania).

Analiza wyników badań pozwala stwierdzić, że jakość kapitału ludzkiego wywiera znaczący wpływ na pozycję konkurencyjną gospodarstw rolniczych. Do jej poprawy przyczynia się niższy wiek oraz wyższy poziom wykształcenia rolników, a także pewne cechy psychiczne<sup>19</sup>, m.in.: optymizm, samosterowność, wytrwałość i konsekwencja w realizacji podejmowanych działań.

Reasumując, należy stwierdzić, że sukces w rolnictwie są w stanie osiągnąć gospodarstwa wysokotowarowe, silne ekonomicznie, dysponujące wysokiej jakości kapitałem ludzkim. Mogą go zapewnić rolnicy dobrze wykształceni, przygotowani pod kątem zarządzania, otwarci na postęp i innowacje, potrafiący łączyć pozytywne elementy wiejskiego dziedzictwa kulturowego z wymaganiami nowoczesności.

## BIBLIOGRAFIA

- Dąbek M., 1994: *Wiara we własne możliwości, czyli sposób doświadczania sukcesów i niepowodzeń przez polskich menedżerów*. W: *Psychologia sukcesu*. PWN, Warszawa.
- Fedyszak-Radziejowska B., 1992: *Etos pracy rolnika*. IRWiR PAN, Warszawa.

---

<sup>19</sup> O znaczeniu w produkcji rolnej czynników psychicznych pisze m.in. Grabski [1927]: „Na pracę wytwórczą wywiera wpływ potężny ogólne usposobienie ludności, jej pracowitość, wytrwałość, systematyczność, zmysł organizacyjny, skłonność do badania zjawisk przyrody i odnoszenia się do nich z rozwagą, oraz do niepoddawania się biernego losowi i trudnościom, jakie stwarza rolnikowi przyroda. Na tle tych właściwości charakteru wiedza jest płodnym czynnikiem produkcji, w stopniu bez porównania większym, niż przy braku odpowiednich właściwości usposobienia. Wiedza te właściwości rozwijać może, musi jednak znaleźć w usposobieniu, czyli charakterze ludności odpowiednie ku temu podłoże”. Również Manteuffel [1987] podkreśla, że zawód rolnika, odznaczając się wielką wszechstronnością, poza rozległą wiedzą, wymaga odpowiednich cech umysłu i charakteru.

- Firkowska-Mankiewicz M., 1999: *Zdolnym być... Kariery i sukces życiowy warszawskich trzydziestolatków*. IFiS PAN, Warszawa.
- Gierszewska G., Romanowska M., 2002: *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa*. PWE, Warszawa.
- Goleman D., 1997: *Inteligencja emocjonalna*. Wydawnictwo Media Rodzina, Poznań.
- Gorlach K., 2001: *Świat na progu domu: rodzinne gospodarstwa rolne w Polsce w obliczu globalizacji*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Gorlach K., Drąg Z., Serega Z., 2003: *Młode pokolenie wsi III Rzeczypospolitej. Aspiracje życiowe w przeddzień integracji z Unią Europejską*. Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Górecki J., 2004: *Rola czynnika ludzkiego i kapitału społecznego w procesie rozwoju wsi i rolnictwa Polski po jej akcesji do UE*. „Wieś i Rolnictwo” 2.
- Grabski Wł., 1927: *Znaczenie czynników psychicznych w produkcji rolnej*. Wydano nakładem Autora, Warszawa.
- Gradziuk B., 2005: *Czynniki sprzyjające osiągnięciu sukcesu przez gospodarstwa rolnicze (na przykładzie Zamojskiego Towarzystwa Rolniczego)*. Rozprawa doktorska. Wydział Ekonomiczno-Rolniczy SGGW, Warszawa.
- Józwiak W., 2004: *Polskie gospodarstwa rolne w latach 1996–2006 – analizy i średnioterminowe prognozy*. „Wieś i Rolnictwo” 2.
- Kamiński W., 2004: *Laureaci Nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii (1969–2000). Moje impresje i fascynacje*. Warszawska Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa.
- Klepacki B., 1997: *Produkcyjne i ekonomiczne przystosowania gospodarstw prywatnych do zmian warunków gospodarowania*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Kłodziński M., 2003: *Kapitał społeczny polskiej wsi*. „Wieś i Rolnictwo”. Suplement 3.
- Krzyminiewska G., 2000: *Mentalność ekonomiczna mieszkańców wsi*. Studium na przykładzie wybranych kategorii społecznych. „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu”, II, 158.
- Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna*, 2003. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002 r. GUS, Warszawa.
- Manteuffel R., 1987: *Filozofia rolnictwa*. PWN, Warszawa.
- Mosiej G., 2001: *Integracja Polski z UE a wyzwania cywilizacji informacyjnej*. „Wspólnoty Europejskie” 7–8.
- Podedworna H., 2001: *Polscy farmerzy i ich świat społeczny*. Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Polska wieś. Raport o stanie wsi*, 2002. Fundacja na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa, Warszawa.
- Pycka W., 1994: *Zarys filozofii sukcesu*. Wydział Filozofii i Socjologii UMCS w Lublinie, Lublin.
- Skarżyńska K., 2004: *Ten drugi kapitał*. „Gazeta Wyborcza” 17–18.
- Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych, 2003. Powszechny Spis Rolny 2002. GUS, Warszawa.
- Wieruszewska M., 2003: *Dlaczego samoorganizacja? Powody zainteresowań badawczych*. „Wieś i Rolnictwo”. Suplement 3.
- Wilkin J., 2006: *Człowiek w ekonomii, czyli o konwersji zasobów ludzkich w kapitał*. W: *Jednostkowe i społeczne zasoby wsi*. Red. K. Szafraniec. IRWiR PAN, Warszawa.
- Woś A., 1998: *Ekonomiczne typy gospodarstw i szanse ich rozwoju*. W: *Identyfikacja priorytetów w modernizacji sektora rolno-spożywczego w Polsce*. FAPA, Warszawa.
- Wybrane elementy sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych*, 2003. Powszechny Spis Rolny 2002. GUS, Warszawa.

Wynagrodzenie autorskie sfinansowane zostało przez Stowarzyszenie Zbiorowego Zarządzania Prawami Autorskimi Twórców Dzieł Naukowych i Technicznych KOPIPOL z siedzibą w Kielcach z opłat uzyskanych na podstawie artykułu 20 oraz 201 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych.

## THE HUMAN CAPITAL OF SELECTED FARMS

The human capital in the social and economical development of the World in the XXIst Century will play an essential, permanently growing part. Its enriching is a necessary condition for improving of competitiveness of farming, as well as for growth of the farmers` initiative. Its level is influenced by such factors, as: education, knowledge, skills, qualifications, talents, motivations and activities. In the present article introduced are the results of study concerning the quality of human capital in the elite farms. The research was conducted on the group of 41 purposefully selected farms belonging to the Zamość Agrarian Association. The analysis of the introduced results proved, that the quality of human capital exerted a significant influence upon a competitive position of farms, thus on their possibilities of achieving a success. To its improvement contributed also younger age of farmers, their higher education level, as well as their certain psychical traits, for example: their optimism, self-sufficiency, stamina and consequence in realization of undertaken works.

**Key words:** human capital, elite farms, competitive position